

Aleksandar Ćuković

Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

**Aleksandar Prnjat o
jezičko - ekspresivnom paternalizmu**

Apstrakt

Ovaj rad se bavi pojmom jezičko-ekspresivnog paternalizma u radovima Aleksandra Prnjata koji je i tvorac istoga, kao i u onim radovima koji su u direktnoj vezi sa ovim pojmom, tj. odnose se na njega, njegovu strukturu, kritiku ili uslove koji ukazuju na njegovu prisutnost, kao i distinkciju od klasičnog pojma paternalizma.

Ključne riječi: Jezičko-ekspresivni paternalizam, paternalizam, paternalistički odnos, partijski jezičko-ekspresivni paternalizam

Prije nego započnemo analizu pojma jezičko-ekspresivni paternalizam, moramo se pozabaviti njegovom strukturom. Na samom početku, kao srž oko koje se i nadograđuju riječi koje predstavljaju pojam, a čiji je tvorac Aleksandar Prnjat, primjećujemo da je kao osnova uzeta riječ *paternalizam*, koja u svojoj osnovi sadrži riječ latinskog porijekla *pater* što znači otac. Paternalizam predstavlja pokroviteljski, zaštitnički, očinski odnos nadređenog pojedinca ili neke institucije prema određenim pojedincima ili institucijama, koji se tretiraju kao nezreli ili neodgovorni, ili prostije – koji nijesu dorasli određenim zadacima, kao ni određivanju toga šta je dobro za njih same. Definicija paternalizma koju predlaže The Oxford Companion to Philosophy glasi: „Moć koju jedna osoba ili ustanova vrši nad drugom, da bi joj pružila neke prednosti ili spriječila štetu, nezavisno od njenog pristanka. Paternalizam je dakle, pretnja autonomiji, slobodi i privatnosti. Ipak, paternalizam je poželjan u

odnosu na malu decu, mentalno bolesne i druge slične slučajeve. Liberali uvek teže da paternalizam ograniče na minimum. Njihov kriterijum je da li bi jedna racionalna osoba, obaviještena o svim relevantnim činjenicama, pristala na takvu intervenciju – kako bi se moglo pretpostaviti za nesvjesnu žrtvu neke nesreće čiji je život ugrožen – na osnovu toga što bi takav paternalizam mogao sačuvati ili povećati slobodu u kasnijem vremenu itd” (Honderich, 1995, navedeno prema: Marković, 2009:281). Radi boljeg razumijevanja, treba na ovom mjestu pomenuti tri zanimanja, odnosno profesije, koje pominje Denis Tompson (Dennis F. Thompson), a u kojima se očigledno vidi pitanje paternalizma, a u pitanju su sljedeće relacije: ljekar-pacijent; advokat-klijent i socijalni radnik i klijent.

Dio koji pobliže određuje o kojoj vrsti paternalizma je riječ, a izražen je u sintagmi – *jezičko ekspresivni*, može se shvatiti jedino na nivou *izražajni*, odnosno *onaj koji se iskazuje isključivo jezikom*. Nego, sama analiza ovoga pojma u jezičkom smislu, čitaocu ne može biti dovoljna kako bi razumio i samu njegovu suštinu, te će stoga ostatak rada pokušati da da podrobniji odgovor na ova pitanja uz slikovita objašnjenja kako bi se što bolje shvatio pomenuti pojam. Počecemo od same predistorije pojma.

Aleksandar Prnjat se kritički osvrnuo na odjeljak knjige Mihaila Markovića *Sloboda i praksa* koji nosi naziv „Uloga crkve u sužavanju ljudske duhovne slobode“, na način što smatra da su u pomenutom odjeljku neki stavovi prejako formulisani, što ih, po njegovom mišljenju čini netačnim, dok su drugi stavovi u tom tekstu paternalistički. Prejaku formulaciju Prnjat nalazi na samom početku i stoga ističe sljedeće: „Tako, prva rečenica odeljka glasi: *Crkva je objektivna sila koja nesumnjivo negativno utiče na okvire ljudskih mogućnosti* (Marković,1997:226). Kategorički ton ovog stava kao da ne dopušta i drugačiju mogućnost. Da je rečeno da je crkva sila koja može negativno da utiče, stav ne bi bio sporan. Ovako, međutim, kao da se implicira kako ne postoji ni jedna situacija u kojoj je crkva pozitivno uticala na nečije ljudske mogućnosti.“ (Prnjat, 2000:1119) On u daljem tekstu pretpostavlja određene situacije, odnosno okolnosti koje teorijski pobijaju pomenutu Markovićevu tvrdnju i sagledavaju neke šire aspekte.

Marković dalje kaže za crkvu: „Ona blokira proces emancipacije nametanjem heteronimnih normi ponašanja...“ (Marković,1997:226) Dakle, ovdje primjećujemo paternalistički odnos crkve prema pojedincu u kom treba, zarad ostvarenja svojih ambicija, biti razoreno njegovo povjerenje u sebe samog.

U knjizi *Sloboda i praksa*, autor iznosi ocjenu da se crkva održala uprkos razvoju svjetovne, racionalne kulture zato što nudi iluzorno zadovoljenje duboke ljudske čežnje za duhovnim vrijednostima i potrebe za osmišljavanjem individualne egzistencije (str. 277). Tim povodom, Prnjat je reagovao da je takvo objašnjenje paternalističko, naime, da se u njemu pretpostavlja kako ljudi ne mogu sami da procijene radi li se o iluzornom, ili o stvarnom zadovoljenju njihove čežnje za duhovnim vrijednostima (Prnjat;2000:7-9).

Evo i na koji način je Mihailo Marković prokomentarisao takvo reagovanje u razgovoru sa Pavlom Milenkovićem, a koji je objavljen u časopisu „Teme” broj 3 u Nišu, 2002. godine, pod naslovom „Filozofija kao način života”:

„Celokupna moderna psihologija i društvena nauka počivaju na kritici lažne, iluzorne svesti koju čovek može imati o sebi. Marks je ukazao na fenomen racionalizacije. Čovek racionalizuje svoje interese i to je osnova svake ideologije. Frojd u ljudskoj psihi razlikuje id, ego i superego, čija dinamika određuje svesne i nesvesne procese. Potiskujući ono što ne želimo da znamo o sebi, mi stvaramo iluzorne motive i pokretače naših radnji. Viljem Džejms je govorio o »volji za verovanje«: mi dakle vrlo često verujemo u neke ideje i »pseudo-činjenice«, ne zato što imamo stvarne razloge već zato što hoćemo da verujemo. Volja da verujemo u nečiju ljubav, pamet, poštenje, upravljačke sposobnosti itd. – su svakodnevne pojave. Sartr je uveo pojam »rdave vere« (»mauvaise foi«) koji se primenjuje onda kad se neko pravi da u nešto veruje iako u duši zna da nije tako.

Dakle, morali bismo da se vratimo u 18 vek, u vreme Prosvećenosti, da bismo opet mogli da budemo sigurni da smo ono što mislimo da jesmo i da neposredno možemo znati šta je stvarno a šta iluzorno. Nije dakle reč o paternalizmu već o kritičnosti prema našoj zdravorazumskoj svesti o sebi.

Čovek zaista duboko čežne za duhovnim vrednostima i za osmišljavanjem svoje individualne egzistencije. Ali niti se duhovne vrednosti mogu svesti na vrednosti vernika niti se individualna egzistencija može osmisliti pukom verom u njeno beskonačno trajanje. Ona je bogata i stvaralačka u zavisnosti od sadržajnosti našeg života a ne od dužine njenog trajanja. Ako je ona dosadna i ne znamo čime da je ispunimo, ako je to trajanje ispunjeno strahom, kajanjem i patnjom – onda je njeno beskonačno trajanje daleko od toga da bude najveće moguće dobro.” (Milenković, 2002:446-462)

Ono što bi nama za ovaj rad bilo od značaja jeste činjenica koju Prnjat iznosi i koja bi se mogla smatrati utemeljenjem ili pretečom definicije iz koje će proizići pojam jezičko-ekspresivni paternalizam, a ona glasi: „Teza o eklezijastičkom nametanju bilo kakvih normi je neadekvatna naprosto zato što crkva danas, bez obzira na svoje pretenzije, u stvarnosti zapravo izlaže samo jednu ponudu na religijskom tržištu.“ (Prnjat, 2000:1120) Ovaj moment kritike koju Prnjat iznosi na račun Mihaila Markovića predstavlja kamen temeljac novom pojmu, oko koga će nastati mnoge rasprave i pokušaji da se kritički promišlja, što je u krajnjem i priželjkivano za naučno mišljenje.

Ovdje riječ *PONUĐA*, oslikava ono što Aleksandar Prnjat zapaža i u suštini poima pod pojmom jezičko-ekspresivnog paternalizma. Naime on kaže: „Predlažem da ovim terminom označimo isključivo ono jezičko izražavanje paternalističkog odnosa koje ne ide dalje od komentara, opaske, saveta i slično. Jezičko-ekspresivni paternalizam ostaje na jezičkom izražavanju paternalističkog odnosa prema nekoj grupi ili pojedincu, i ne proizvodi neposredno nikakvo ograničenje sloboda ili nasilno primoravanje.“ (Prnjat, 2008:255-256)

Na ovom mjestu bi se trebali zaustaviti i primijetiti da je po definiciji koju daje Prnjat, ova *PONUĐA* crkve na takozvanom „religijskom tržištu“, ustvari jedino saglediva na nivou jezičko-ekspresivnog paternalizma jer ne proizvodi nasilno primoravanje niti ograničenje slobode, kakvo na primjer imamo u paternalističkom ponašanju države, a koje se ogleda u zakonima koji proizvode direktne posljedice i primoravanja pojedince ili institucije na određeno činjenje ili nečinjenje, dakle upotrebom monopola legitimne (pa i nelegitimne) fizičke sile. Nadalje, zaključujemo da pomenuti pojam ima različitu težinu, sa obzirom na to da li se njime izražava paternalistički odnos privatnog lica ili nekog zvaničnika, odnosno institucije. U pitanju je opseg djelovanja ovog pojma, odnosno mogućnost obraćanja manjem ili većem broju ljudi, zasnovano na uticaju koji posjeduje onaj koji se obraća, odnosno onaj koji *proizvodi* jezičko ekspresivni paternalizam. Ovo može biti okarakterisano kao *podložnost jezičko-ekspresivnom paternalizmu*, ili ako hoćemo preciznije- što je funkcija koju neko obavlja, odnosno položaj koji zauzima veći, to je i podložnost onih koji su izloženi jezičko-ekspresivnom paternalizmu veća, bilo da se to odvija neposredno ili posredno.

S punim pravom možemo ustvrditi da se Prnjatov „Zapis o crkvi“, a koji je nastao inspirisan Mihailovićeveim odjeljkom „Uloga crkve u

sužavanju ljudske duhovne slobode”, može smatrati svojevrsnom predistorijom pojma jezičko-ekspresivni paternalizam.

Od značaja za ovu temu bi bilo dotaći se i Prnjatovog teksta koji nosi naziv „Antisemitski diskurs kao jezičko-ekspresivni paternalizam“ i to iz prostog razloga što Aleksandar Prnjat u njemu objašnjava sam pojam na slikovit i dosta jasan način u polemici koju je imao sa gospodinom Zoranom Kindićem. Jedan fragment iz te polemike glasi: „Ako obratimo pažnju i na Kindićev iskaz: *problem za one koji pogreše u proceni je u tome što će tada biti prekasno za promenu mišljenja i pokajanje* (Kindić, 2009:68), onda bi tu mogli da prepoznamo i upečatljivu ilustraciju implicitnog jezičko-ekspresivnog paternalizma, otprilike na sljedećoj liniji: Pošto ja znam (mi znamo) da je Isus Mesija i pošto znam (znamo) da vi Jevreji (i ostali) koji to na vreme ne prihvatite nećete dobro proći posle drugog dolaska, upozoravam (upozoravamo) vas da je u vašem najboljem interesu da to prihvatite.“ (Prnjat, 2012:397)

Ovdje, dakle u ovom fragmentu, vidimo da je jasno riječ o jednom obliku diskurzivnog paternalizma, dakle onom obliku koji ostaje na nivou izricanja savjeta ili komentara, ali koji nema jasne i neposredne posljedice u vidu primoravanja ili ograničavanja ma čije slobode, ovdje konkretno pojedinaca koji ne prihvate da se na vrijeme pokaju ili promjene svoje mišljenje.

Važno je napomenuti da je ovaj oblik paternalizma Mihailo Marković imenovao kao *benigni* (Marković, 2009:281), a Aleksandar Prnjat je predložio mogućnost da se nazove i *konverzionim paternalizmom* (Prnjat, 2012:397). Međutim, u naučnim tekstovima i razmatranjima prevagnulo je korišćenje pojma *jezičko-ekspresivni paternalizam* u odnosu na ova dva prethodno pomenuta termina, pa se ovaj posljednji susreće kod većine autora koji su pisali na tu temu. Prije svega ovaj pojam koriste autori Ćuković, Romić, Đoković.

Ne smijemo preskočiti još jednu ilustraciju koju Prnjat daje u članku „Crkva i paternalizam-odgovor Mihailu Markoviću“, jer ukazuje na nešto nama blisko, nešto iz naše svakodnevice, a što nam ovdje može biti od zaista velike pomoći. Autor pomenutog članka navodi: „Još jedna razlika između paternalizma i nečeg što možda može da podseti na njega, ali to zapravo nije, postaje uočljivija u sledećoj ilustraciji. Ako nas dvoje ili troje prijatelja razgovaramo u vezi sa teškom odlukom pred kojom se nalazim, i ja ih upitam za savet šta mi je činiti, a oni mi odgovore – u tome nema ničeg paternalističkog. Čak i ako svoju preporuku veoma snažno formulišu, čak i ako se ona ne slaže sa mojim preferencijama, čak i ako se u njoj pojavljuje neki od oblika

iskaza ‚Govorimo ti to za tvoje sopstveno dobro’. Ali, dok mi oni tako izlažu svoj savet, prilazi neko i kaže mi: ‚Oni ti sada izgledaju važni, zato što ti nude iluzorno zadovoljenje tvoje čežnje za toplim ljudskim odnosima. Uloga koju oni imaju u tvom životu opadaće u meri u kojoj budeš uviđao da tvoje potrebe možeš bolje ostvariti bez njih’. Ko tako nastupa – odnosi se prema meni paternalistički, makar bio iskreno uveren da mi to savetuje u interesu moje autonomije.“ (Prnjat, 2008:255)

Sada možemo da izvedemo neke zaključke o pojmu *paternalizam* i pojmu *kritičnost*. Marković smatra da se filozofska kritika religije prije može okarakterisati kao antipaternalistička, nego kao neki oblik paternalizma (Marković, 2009: 282) Ta činjenica je nesporna, ali takva kritika prestaje biti antipaternalistička kada se preokrene u paternalizam protiv vjerujućih, što takođe ide u prilog činjenici da se kritika lako može pretvoriti u paternalizam i obrnuto.

Kada govorimo o primjeni pojma jezičko-ekspresivni paternalizam u nekim drugim segmentima i disciplinama mimo same filozofije, mi unaprijed ne možemo odrediti sve moguće oblasti u kojima ovaj pojam može naći svoju eksplicitnu ili implicitnu primjenu, pa ćemo u ovom radu navesti samo pojedine, lakše uočljive i brojnije i napraviti kratak osvrt na njih. Za početak, čini se da je oblast u kojoj se najuočljiviji javlja jezičko-ekspresivni paternalizam jeste politika. Dakle, što se tiče politike, pronalazimo ga u svakodnevnom obraćanju političkih ili ideoloških prvaka, visokih političkih zvaničnika, odnosno partijskih zvaničnika. Pojam *partijski jezičko-ekspresivni paternalizam* po prvi put uvodi Aleksandar Ćuković u članku pod nazivom „Partijski sistem Bosne i Hercegovine” objavljenom u časopisu *Socioeconomica*. (Ćuković; 2013:375)

Na drugom mjestu, mogli bi slobodno reći po učestalosti, ovaj pojam primjenu nalazi u lingvistici, a primjer tome jeste zapažanje u radu Nine Savčić, pod naslovom „Strategije popularne kulture: ekspresivizacija – čest mehanizam u građenju naslova”(Savčić, 2013:163-179). Nadalje, njegovu široku primjenu nalazimo i u sve popularnijem polju teorije marketinga. U prilog tome, značajno govori i tekst „Ethics in public relations” u kome se između ostalog navodi: „Paternalism is generally defined as an action that someone carried over others in their own interests and against their will. A debate has been developed in recent years about a kind of paternalism that consists of paternalistic remarks or comments that do not necessary produce the consequences in reducing one's freedom.” (Ratković, Grubić, Marković, 2012:86)

Na samom kraju, treba pomenuti da je do sada, recepcija ove teme izvršena u sljedećim člancima:

- Bojana Romić „POLEMIKE U SRPSKOJ FILOZOFIJI 1990-2010”
- Slobodan Vasić „RAZMATRANJE RELIGIJSKE TOLERANCIJE U SAVREMENOJ SRPSKOJ FILOZOFSKOJ I DRUŠTVENOJ MISLI”.

Literatura:

1. Ćuković, Aleksandar (2013) „Partijski sistem Bosne i Hercegovine“, *Socioeconomica*, vol. 2, no.4, str.375-388.
2. Marković, Mihailo (1997) *Sloboda i praksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Marković, Mihailo (2009) „Paternalizam i kritika. Odgovor Aleksandru Prnjatu“, *Filozofija i društvo*, vol. 20, no.1, str.281-282;
4. Milenković, Pavle (2002) „Filozofija kao način života: Razgovor sa Mihailom Markovićem“, *Teme*, vol. 26 no. 3, str.449-462;
5. Prnjat, Aleksandar (2008) „Crkva i paternalizam – odgovor Mihailu Markoviću“, *Filozofija i društvo*, vol. 19, no. 2, str.253-256;
6. Prnjat, Aleksandar (2012) „Antisemitski diskurs kao jezičko-ekspresivni paternalizam“, *Kultura*, no.134, str. 395-400;
7. Prnjat, Aleksandar (2009) „O jezičko-ekspresivnom paternalizmu – replika Mihailu Markoviću“, *Filozofija i društvo*, vol. 20, no.3 str. 247-250.
8. Prnjat, Aleksandar (2000) „Zapis o crkvi“, *Književnost*; 55 (7-9) Beograd; str.1119-1121.
9. Ratković Milijanka, Grubić Goran, Marković Jovan (2012) „Ethics In Public Relations“, *International Journal of Economics and Law*, Vol. 2, No.6, str.81 - 88.
10. Romić, Bojana (2012) „Polemike u srpskoj filozofiji 1990-2010“, *Kultura*, no. 134, str. 357-365.
11. Vasić, Slobodan (2012) „Razmatranje religijske tolerancije u savremenoj srpskoj filozofskoj i društvenoj misli“, *Kultura*, no. 134, str. 325-340.

12. Savčić, Nina (2013) „Strategije popularne kulture – Ekspresivizacija – Čest mehanizam u građenju naslova“, *Socioeconomica*, vol.2, no. 3, str.163-179.

Aleksandar Ćuković

Aleksandar Prnjat on linguistic-expressive paternalism

Abstract

This paper discusses the concept of linguistic-expressive paternalism in the papers of Aleksandar Prnjat (himself creator of the term), and also in the others that are directly related to this concept, its structure, criticism, the conditions that indicate its presence, and how it is distinguished from the classical notion of paternalism.

Keywords: Linguistic-expressive paternalism, paternalism, paternalistic attitude, party linguistic-expressive paternalism